

МАЛИЙ БІЗНЕС ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ

© Білоус О.С., Колько С.С., 2001

Підкреслено доцільність та необхідність розвитку сектору малого бізнесу в регіоні. Зроблено аналіз діяльності малих підприємств Тернопільщини, розглянуті тенденції їх розвитку в умовах стабілізації економіки та визначено перспективні галузі, де їхнє функціонування може бути найбільш ефективним.

The expediency and necessity of development of sector of small business for region is underlined. The analysis of activity of the small enterprises of Ternopil region is made, the tendencies of their development in conditions of stabilization of economy are considered and the perspective branches are determinated, where their functioning can be most effective.

Формування ринкової системи господарювання в Україні пов'язане із зростанням підприємницької активності в усіх сферах економіки. Одним із перспективних напрямків створення конкурентного середовища є розвиток малого підприємництва як самостійного і невід'ємного елемента ринкової економіки. Проте, хоча з початку розвитку малого бізнесу в СРСР пройшло більше 10 років (1987 р. – Закон “Про кооперацію”), сьогоднішній рівень підприємництва в Тернопільській області, як і в Україні взагалі, важко назвати таким, що утвердився, оскільки відбувається тільки становлення як самого сектору економіки, так і механізму його підтримки державою.

Упродовж останніх років проблема розвитку малого і середнього бізнесу в Україні постає досить гостро. За умов становлення ринкової економіки мале підприємництво виступає тим фундаментом, завдяки якому досягається скорочення безробіття, насичення ринку товарами і послугами, збільшення надходжень до державного бюджету. Проблема активізації і розвитку малого й середнього бізнесу в Україні надзвичайно важлива і потребує негайного вирішення. З одного боку, залучення більшої кількості населення до сфери малого і середнього бізнесу дає змогу людям, зайнятим підприємницькою діяльністю, забезпечити достатній рівень свого життя. З іншого боку, це веде до скорочення витрат, пов'язаних із соціальним захистом безробітних. За умов погіршення економічної ситуації в Україні не великі підприємства, а саме малі та середні здатні швидко реагувати на зміну ринкової кон'юнктури, забезпечуючи тим самим достатню кількість товарів, велике масштабне виробництво яких є не вигідним і недоцільним. Малі та середні фірми постійно підтримують конкуренцію завдяки гнучкості та мобільності малих підприємств, невисоким цінам на їх продукцію, випуску більш якісних товарів і наданню послуг населенню. Від цього виграє як споживач, так і держава. Усі ці фактори засвідчують важливість і актуальність розвитку малого та середнього бізнесу в Україні та розробки нових методів їх активізації.

У ринкових умовах ефективне функціонування кожного підприємства значною мірою залежить від факторів внутрішнього і зовнішнього середовища. Серед них є ряд тих, що пов'язані з регіональними особливостями функціонування підприємств. До основних з них належить стан економіки та особливості економічних відносин в регіоні, політичні та

соціально-культурні обставини, стан техніки і технології, постачальників, споживачів, конкурентів тощо. Тому при оцінюванні та аналізуванні впливу факторів внутрішнього і зовнішнього середовища слід враховувати специфіку регіону, в якому функціонує конкретне підприємство.

Тернопільська область характеризується аграрно-промисловим типом освоєння, для якого властиві висока густота населення (зокрема сільського), переважна зайнятість людей в сільськогосподарському виробництві і в галузях, які переробляють сільськогосподарську сировину. Основну частку валового доходу (більше ніж половину) забезпечує сільське господарство; у промисловості 40 % належить переробній галузі. Крім того, на території області немає значних запасів корисних копалин, освоєння яких дало б відчутний поштовх до розвитку потужного промислового виробництва.

Проблеми становлення малих і середніх підприємств в областях, районах України дуже схожі між собою. Проте є чимало відмінностей, які визначають, наприклад, галузеву структуру підприємництва. Подібні проблеми потрібно вирішувати не лише на загальнодержавному, але й на нижчих рівнях, в протилежному випадку не матимемо повної картини, яка б висвітлювала стан і перспективи розвитку малого і середнього бізнесу не лише в районі чи області, але й у державі загалом.

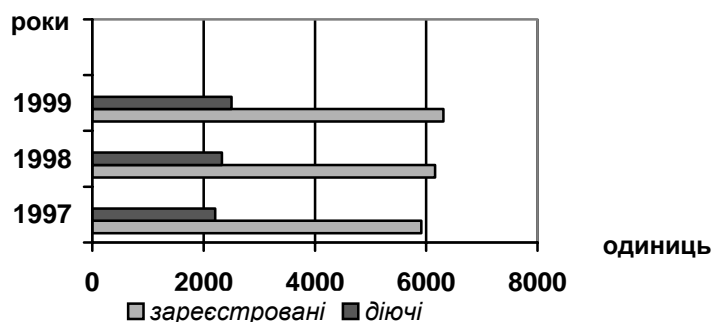
На сьогодні соціально-економічна ситуація в Тернопільській області характеризується продовженням спаду виробництва, зниженням інвестиційної активності, обмеженістю та нерациональним використанням фінансових, енергетичних та матеріально-сировинних ресурсів, недозавантаженням виробничих потужностей, загостренням проблем взаємних платежів, хронічним дефіцитом бюджету, зростанням безробіття та зниженням життєвого рівня населення. Економічна криза охопила весь господарський комплекс області, але ступінь її глибини по галузях та адміністративних районах неоднаковий. Особливо відчутно скоротила обсяги виробництва продукції промисловість; причому в регіоні цей спад має масштабніший характер, порівняно з Україною. Зрозуміло, що це призвело до інтенсивного скорочення кількості робочих місць і чисельності працівників на промислових підприємствах регіону, розташованих переважно у великих та середніх містах. Зокрема велике скорочення зайнятих відбулося у приладобудуванні, електронній та радіотехнічній промисловості, тобто у найсучасніших наукомістких галузях економіки і до того ж – найбільш працевісних, зі значним залученням кваліфікованої праці. До речі, однією із основних причин їх розміщення в регіоні якраз і була необхідність вирішення проблеми зайнятості трудових ресурсів в умовах працевидливості. До того ж вітчизняних товаровиробників значно потіснили на внутрішньому ринку. Основними причинами різкого спаду реалізації продукції у межах України є низький рівень купівельної спроможності споживачів як наслідок постійного зростання цін на неї під впливом збільшення вартості сировини, допоміжних матеріалів та паливно-енергетичних ресурсів, а також насичення українського ринку більш дешевою продукцією іноземного виробництва.

Ці проблеми (а також ряд інших) частково можна вирішити за умови створення широкої мережі невеликих підприємств. Адже економісти визнають малий та середній бізнес наймобільнішою сферою економіки; як показує практика, саме вони є основою економічного розвитку регіону. Тут акумулюються значні фінансові та інтелектуальні ресурси, які вивільняються після скорочення традиційних виробництв. Розвиток малого бізнесу (МБ) не лише поглинає значну частину вивільнених працівників та зменшує соціальну напругу, а й заповнює ті ніші суспільного виробництва, де діяльність великих

підприємств є неефективною. Висока здатність малих фірм пристосовуватись до місцевих особливостей (географічних, економічних, соціальних і т. д.), гнучкість та мобільність робить їх основою регіональної економіки. Створення мережі малого бізнесу значно підвищує ефективність використання місцевих сировинних та трудових ресурсів. Окрім того, розвитку невеликих підприємств сприяє регіональна диференціація виробництва і споживання, подорожчання транспортних витрат, обмежений попит на деяку продукцію, тісний взаємозв'язок збуту від мінливої моди і смаків споживачів, вміння пристосовуватися до спеціалізованого попиту. Дрібні підприємства створюються не лише для переробки місцевої сировини, але й там, де є відчутні сезонні коливання умов виробництва чи попиту. Розвиток розгалуженої мережі малих фірм дає змогу їм залучати до своєї діяльності таких робітників, застосування праці яких на підприємствах інших організаційних форм є дуже обмеженим (підлітки, пенсіонери, домогосподарки тощо), що в сьогоденних умовах дозволяє підвищити рівень доходів тих категорій населення, у яких він мінімальний.

Владні структури часто розглядають малий та середній бізнес лише під кутом зору суб'єкта оподаткування для вирішення гострих бюджетних проблем. Проте, не менше (а навіть більше) значення мають аспекти створення нових робочих місць, навчання людей новим професіям, вмінню жити в ринковій економіці. Адже Західна Україна завжди відзначалася великим надлишком робочої сили. З моменту проголошення незалежності почалися процеси деконцентрації зайнятих на підприємствах державного сектору у результаті приватизації окремих державних підприємств, вимушеними зупинками деяких підприємств, вивільненням працівників у зв'язку із низькою оплатою праці чи незадовільними умовами роботи тощо. Структурні зрушення, що відбуваються в умовах формування ринкової економіки, вибуття потужностей в базових галузях в результаті зносу виробничого обладнання посилюють процеси вивільнення працівників. Тому значення підприємництва (особливо, малого) є винятково актуальним як для області загалом, так і для м. Тернополя, зокрема, в якому в результаті призупинення діяльності деяких колись потужних підприємств та зниження обсягів виробництва на тих, що ще працюють, тисячі людей залишилися без постійної роботи й гарантованої заробітної плати.

Розглядаючи економіку Тернопільщини, варто зауважити, що мале підприємництво в ній посідає незначне місце. Динаміка кількості суб'єктів даної сфери економіки зображена на діаграмі.

Динаміка кількості зареєстрованих та діючих суб'єктів малого підприємництва

Офіційні статистичні дані, незважаючи на їх повноту, недосконалість та достатню порівнянність, все ж таки дають змогу простежити певні тенденції щодо змін галузевої структури малого підприємництва області.

Практично в усіх галузях народногосподарського комплексу не спостерігається різкого коливання питомої ваги сектору малих підприємств. Однак, насторожує той факт, що не спостерігається тенденції до збільшення питомої ваги чисельності працівників малих підприємств, які спеціалізуються на виробничій діяльності. Питома вага промислових підприємств становить 14 %. Тривожним є і той факт, що з усієї чисельності малих і середніх підприємств лише 35 % працюють, з яких 60 % займаються торгівлею. Ці цифри відтворюють аналогічну ситуацію, яка склалася в цілому по Україні. Тому негативні тенденції, що спостерігаються в національній економіці, відображаються і на галузевій структурі малого бізнесу: питома вага промислових, будівельних і сільськогосподарських підприємств скорочується при збільшенні частки комерційних структур. Отже, нагромаджений приватний або пайовий капітал направляється переважно не у виробничу сферу, а на ринок торговельно-посередницьких послуг, де швидше і без значних втрат можна отримати великі прибутки. Це відповідає і стратегії поведінки більшості малих підприємств, які не мають на меті довготривалу експансію на ринку та отримання надприбутків. Зростання неформального сектору економіки пояснюється можливістю швидкого збагачення у сфері обігу (товарного та фінансового), а також складнощами для малого підприємництва у сфері виробництва.

Слід зазначити, що у зв'язку із нестабільністю економіки, недосконалістю чинного законодавства та непосильним тягарем оподаткування значна частина малих підприємств диверсифікує свою діяльність і, по суті, вони є багатопрофільними фірмами. Це істотно підвищує їх становище на ринку за рахунок внутрішнього перерозподілу ресурсів та діяльності в різних сегментах економіки.

При розгляді формування сектору малого бізнесу в територіальному аспекті слід відмітити нерівномірність його розміщення. Практична нерозвинутість цього процесу в невеликих містах та інших населених пунктах, де основна кількість робочої сили зосереджена на одному–двох великих (потужних) підприємствах, несе в собі потенційну небезпеку дестабілізації суспільного життя у випадку банкрутства і ліквідації даних виробничих одиниць. Останнім часом спостерігається тенденція зменшення темпів створення нових суб'єктів підприємницької діяльності поряд із зростанням безробіття. Загальна кількість зайнятих становить 19,2 %, проте рівень безробіття і надалі зростає. Незважаючи на прийняття цілого ряду важливих рішень, на сьогодні умови для становлення та розвитку підприємництва суттєво не покращились.

З метою захисту і підтримки малого та середнього бізнесу в “Тернополі і області розроблено” Програму розвитку малого і середнього підприємництва. Важливе значення програми в тому, що вона спрямована на визначення пріоритетних напрямків підприємницької діяльності, враховуючи трудові та сировинні ресурси даної місцевості.

Необхідність розвитку малого бізнесу в регіонах викликана тим, що нині держава не має змоги спрямовувати значні інвестиції для суттєвої перебудови структури економіки в регіонах. Відповідно до закону “Про місцеве самоврядування в Україні”, місцева влада отримала певну самостійність у вирішенні таких завдань, як реалізація програм приватизації, структурна перебудова економіки регіону, формування та збалансування місцевих бюджетів, зміцнення своєї фінансово-економічної бази і т.ін. Ці можливості й визначають взаємозацікавленість місцевої влади та приватного бізнесу, зокрема малого, у взаємодії. Все

це говорить про необхідність розробки системи програми щодо формування підприємницького сектору в регіонах, які б враховували їхню специфіку. На нашу думку, оскільки розвиток малих підприємств значною мірою визначається потребами та можливостями місцевого ринку, а також сприяє зменшенню соціальної напруги в регіоні (створення нових робочих місць приводить до скорочення рівня безробіття) і, нарешті, – поповнює місцевий бюджет, то основні перешкоди на шляху його розвитку повинні усуватися органами влади на місцях.

Перехід до ринкової системи передбачає демонополізацію економіки. І тому малі підприємства різних напрямів діяльності набувають чимраз більшого значення під час формування нових господарських структур. Мова йде про заново створені підприємства, які повніше використовуватимуть наявні ресурси, місцеву сировину, відходи виробництва, виготовлятимуть товари народного споживання, надаватимуть різного роду послуги. Перебудову галузевої структури економіки області доцільно було б проводити як ліквідацією неефективних підприємств, згортанням застарілих виробництв та зміною їх спеціалізації, так і за допомогою прискореного розвитку галузей, які визначають НТП. Тому розвиток виробництва в області у перспективі можливий, в основному, за рахунок реконструкції старих підприємств, впровадження нової техніки, прогресивних технологічних процесів у виробництво. Одним із важливих напрямів зростання промислової продукції, поліпшення її якості в сучасних умовах є роздержавлення підприємств, створення великої мережі дрібних фірм (особливо для раціонального використання місцевих сільськогосподарських, мінеральних і трудових ресурсів), а також спільних підприємств з іншими країнами. В області є достатня кількість робочої сили, резервні території для будівництва, значні можливості для комплексного економічного та соціального розвитку. Тут зосереджений значний науково-технічний потенціал, здатний забезпечити розвиток науки, наукомістких виробництв, підготовку висококваліфікованих кадрів, належний рівень освіти і культури.

На сучасному етапі розвитку ринкових відносин необхідно спрямувати підприємницьку діяльність у сфері малого бізнесу у напрямку здійснення масштабної приватизації державної торгівлі, громадського харчування, підприємств сфери побутового обслуговування і т.д. Для запобігання значного безробіття слід вже зараз серйозно зайнятись перепрофільюванням населення для роботи в службі сервісу, а також для нових форм індивідуальної та колективної діяльності, що базуються на тих формах власності, які дадуть найбільший господарський ефект і вигоду. Як вже зазначалося, на регіональному ринку праці пропозиція робочої сили перевищує попит на неї, особливо в сільській місцевості, середніх і малих містах. У зв'язку з цим пріоритетним напрямком залучення сюди кредитів має стати, перш за все, створення невеликих підприємств і виробництв з переробки і збереження сільськогосподарської продукції, виготовлення будівельних матеріалів з місцевої сировини і відходів виробництва, а також підприємств і організацій сфери обслуговування. Малі підприємства з поглиблення переробки сільськогосподарської продукції в цьому випадку можуть бути досить ефективними, адже в області для цього є вагомі передумови. Але питання пільгового оподаткування та встановлення розумного паритету цін на сільськогосподарську та промислову продукцію – проблема державного рівня, вирішення якої може сприяти значному поліпшенню соціально-економічної ситуації. Розвиток переробних галузей буде спрямовуватися перш за все на комплексну переробку сировини, що дасть можливість збільшити випуск продуктів харчування (зокрема, дитячого), підвищити його якість. Отже, створення малих підприємств, кооперативних, акціонерних об'єднань в майбутньому зможе забезпечити 100 % переробку в області сировинних ресурсів легкої про-

мисловості до завершення готової продукції. Першочергово вони повинні розвиватись у швейному, трикотажному виробництві.

Новостворені малі підприємства також можуть орієнтуватися на відновлення традиційних, хоча дещо забутих на сьогодні, але необхідних для області, виробництв. Маються на увазі невеликі млини, олійні, пекарні, відновлення кушнірства, боднарства, гончарної справи, виробництва черепиці тощо.

Перехід до інтенсивного типу економічного зростання посилює необхідність територіального підходу до розміщення нових підприємств. Ця потреба зумовлена обмеженістю і вичерпністю багатьох територіальних ресурсів: природних (земельні, водні, екологічні тощо); трудових; матеріально-технічних; економічних (включаючи інвестиційні); соціальні фактори облаштування нових підприємств. Тому така обмеженість потребує ефективної організації їх раціонального використання при розміщенні нових підприємств. Особливої уваги вимагають земельні ресурси. Так, за останні 20 років площа м.Тернополя збільшилась приблизно вдвічі, під промислове будівництво міста використовувались, як правило, прилеглі, а тому освоєні і цінні сільськогосподарські угіддя.

Отже, наявність місцевих ресурсів та достатня кількість робочої сили відповідної кваліфікації в майбутньому (а в деяких випадках – і на сучасному етапі) дозволять створити і забезпечити ефективне функціонування малих підприємств у таких видах діяльності:

- виробництво товарів широкого вжитку, зокрема продовольчих товарів та дитячого асортименту;
- надання комунально-побутових послуг;
- виробництво, переробка та зберігання сільськогосподарської продукції;
- виготовлення будівельних матеріалів;
- виробництво та реалізація засобів медичного призначення, надання медичних послуг;
- розширення мережі рекламних, посередницьких організацій, служб маркетингу, проведення ярмарок-виставок і т.ін.

Проблему активізації малого і середнього підприємництва доводиться вирішувати за надзвичайно важких умов. При **недостатньому нормативно-правовому забезпеченні** доцільним буде усунення правових та адміністративних перешкод для розвитку підприємництва, зменшення втручання контролюючих органів у підприємницьку діяльність, проведення аналізу проектів нормативно-правових актів у сфері регулювання і державної підтримки малих і середніх підприємств, розробка пропозицій щодо їх вдосконалення, контроль за дотриманням органами місцевої влади постанов Кабінету Міністрів України. За умов **високого податкового тиску** чимало підприємців припиняє свою діяльність або ж переходить у тінь. Виходом із цієї ситуації є запровадження спрощеної системи оподаткування та, беручи до уваги низький процент тих підприємств, які займаються виробництвом, слід звернути увагу на пільгову систему оподаткування. Через недосконалу **фінансово-кредитну політику** підприємці не можуть отримати кредит здебільшого за рахунок великих процентів. Найефективнішим у цьому випадку є надання пільгових позик підприємствам, особливо тим, які займаються виробництвом, підтримка селянських господарств, цільове фінансування інноваційних програм, важливим є продовження співпраці з міжнародними організаціями, які надають фінансову, технічну, методико-консультаційну допомогу. Основними заходами в **матеріально-технічній підтримці** є сприяння у наданні в оренду та продажі нежитлових приміщень, майна. Особливо це стосується районів, селищ міського типу, сіл. Доцільним є створення пунктів прокату сільськогосподарської техніки чи обладнання для фермерських господарств. Що стосується **інформаційної підтримки** суб'єктів

підприємництва, доцільною є видача щомісячного довідника, проведення семінарів, конференцій, виставок-ярмарків, залучення засобів масової інформації, створення “гарячої лінії”, застосування мережі Internet. Запровадження спеціальних програм навчання основам підприємницької діяльності у навчальних закладах, залучення до підприємницької діяльності незайнятих громадян, проведення стажування підприємців міста та області в інших областях, містах та закордоном вирішить питання з **підготовкою кадрів**. З метою захисту малого і середнього бізнесу підприємці об’єднуються в організації, діяльність яких спрямована переважно на інформаційну та кадрову підтримку. Проте вагомим недоліком подібних організацій є відсутність фінансової підтримки, що на сьогодні є вирішальним фактором для розвитку підприємництва.

Основними економічними результатами, які очікуються від реалізації заходів вищезазначеної програми розвитку малого підприємництва, є:

- збільшення кількості структур малого бізнесу на 1 тис. жителів області до 3 од.;
- збільшення чисельності зайнятих до 40 тис. чол.;
- створення 2,1 тис. нових робочих місць;
- збільшення вкладу малого підприємництва у валовий внутрішній продукт до 13 %;
- розширення бази оподаткування, забезпечивши додаткові надходження до бюджетів усіх рівнів від діяльності малого підприємництва в розмірі 18 % та ін.

Отже, за умови успішної реалізації Програми підвищиться значення і вплив малого підприємництва в економічному житті регіону, створяться сприятливі умови для значного росту кількості діючих МП, збільшиться частка продукції та послуг у ВВП, посиляться конкуренція на державному та місцевому ринках, знизиться соціальна напруга в області (створення нових робочих місць) і т.ін.

Хочеться сподіватися, що, незважаючи на негативні тенденції, які спостерігаються на сьогодні, з часом малий та середній бізнес в Тернопільщині займе належне місце у структурі економіки регіону.

УДК 330

Н.О. Бойко

Запорізький державний університет

СТАН МАЛИХ ПІДПРИЄМСТВ І ШЛЯХИ ЇХ РОЗВИТКУ В ЗАПОРІЗЬКІЙ ОБЛАСТІ

© Бойко Н.О., 2001

Розглянуто стан малих підприємств в Україні і проаналізовано розвиток підприємства в Запорізькій області. Визначено основні напрями розвитку малого підприємництва і подані рекомендації щодо вирішення проблем, які гальмують його розвиток.

Is select condition of small businesses in the Ukraine and is analyse development of enterprise. Determined guidelines of development of small enterprise and present recommendations for deciding the problems, which hold up its development.

Під час переходу до ринкової економіки важливу роль відіграє розвиток підприємства і такої його форми, як мале підприємство. Саме такі характерні риси малого